

KÜRESEL EKONOMİK KRİZ VE TÜRK ENERJİ SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Seyfi ŞEVİK

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Makina Eğitimi Doktora

ÖZET

İnsanlığın üretmeden tüketmeye yönelmesiyle birlikte Mart-Nisan aylarında gıda kriziyle karşı karşıya kalındı. Ardından ABD Mortgage piyasasındaki kriz tüm dünyayı etkisi altına aldı. Temmuz 2007’de başlayarak 2008’in üçüncü çeyreğinde ise etkisini iyice artıran küresel ekonomik kriz tüm tahminleri, beklentileri, öngörülerini ve projeksiyonları altüst etmiştir. Onlarca banka batmış, kamulaştırılmış, kurtarılmış ve ülkeler birbiri ardına paket programlar ve teşvikler açıklamıştır. Krizin enerji sektörüne etkileri; yatırımların ertelenmesi veya yavaşlaması, enerji tüketiminin düşmesi ve arz-talep dengesindeki sıkıntının ötelenmesi olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlara ek olarak; % 74 oranında dışa bağımlı olduğumuz enerjinin ithalatının azalması, enerji fiyatlarının düşmesi sonucu enerjiye ödenen ücretin azalması, enerji verimliliğinin öneminin artması, özelleştirmelerin ertelenmesi, barajlarda daha fazla su birikmesi, CO₂ salınımının azalması vb. olumlu veya olumsuz etkiler sıralanabilir.

Bu çalışmada; Ekonomik kriz ve etkileri, sanayi üretimi ve büyüme oranları, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, elektrik ve doğalgaz tüketim oranları, enerji özelleştirmelerinde geline nokta, arz-talep dengesindeki hareketler, bazı tahminler, beklentiler ve reel verilerin karşılaştırılması anlatılmaktadır. Bu çalışmada; Krizin Eylül 2008 - Haziran 2009 dönemindeki enerji sektörüne etkileri ele alınmıştır.

1. GİRİŞ

İnsanlığın üretmeden tüketmeye yönelmesiyle birlikte Mart-Nisan aylarında insanlık önce gıda kriziyle karşı karşıya kaldı. Karşı karşıya kalınan gıda krizinin sinyalleri aylar öncesinden alınmaktaydı ve tam da bu sinyallerin alındığı dönem global ekonomik krizin başladığı tarih olan Temmuz 2007’yi işaret etmektedir. Tabii ki

aralarında bir bağ olup olmadığı bilinmemektedir. Gıda krizinin ardından on trilyon dolarlık büyüklüğüyle dünyanın en büyük piyasası konumunda bulunan ABD Mortgage piyasasında Mortgage kredilerinin yapısının bozulması, faiz yapısında uyumsuzluk, konut fiyatlarındaki balon artışlar gibi sorunlar küresel finans piyasalarını etkilemesi, tüm dünyayı etkisi altına alması ve buradan da reel sektöre sıçraması nedeniyle büyük bir buhrana dönüşen Küresel Ekonomik Kriz baş gösterdi. Temmuz 2007'de başlayarak 2008'in üçüncü çeyreğinde ise etkisini iyice artırmış olan kriz 2009 ve 2010'un çok daha zorlu geçeceği sinyallerini vermektedir. Bugün krizin büyük boyutlara ulaşmasının başlıca nedeni küreselleşmenin bir sonucudur.

Esasen krizi tetikleyen bankaların sıkıntıya girmesidir nitekim krizin başlamasıyla el koyulan, yok fiyata satılan banka ve şirket haberleri birbiri ardına gelmiştir. 2000 yılından krizin başladığı Temmuz 2007 tarihine kadar ABD'de 25 banka batmasına rağmen kriz dönemindeki kadar sıkıntı yaşanmamıştır. Kriz döneminin asıl tetikleyicisi olarak görülebilecek bir başka neden de Amerikan ve Avrupa ekonomisinin durması ya da büyümemesidir. 2008 yılının ikinci yarısında kriz hem derinleşmiş hem de ABD, AB ve Euro bölgesi resmen ekonomik durgunluğa girmiş ardından Asya ülkelerini de etkilemiştir.

Dünyada her bir ülke birbiri ardına kurtarma ve teşvik paketleri açıklamış ve açıklamaya devam etmektedir. Avrupa Komisyonu'nun Ekonomi ve Finans Komitesi'nin hazırladığı taslak rapora göre Avrupa Birliği'ne üye 27 ülke zor durumdaki bankalarını kurtarmak için toplam 5.3 Trilyon Dolar harcadı. Bloomberg'in hesaplamalarına göre ABD'nin finansal krize müdahale etmek için 2008 Aralık ayına kadar ayırdığı kaynak 8,5 Trilyon Dolardır. Goldman Sachs'ın tahminlerine göre ise kriz döneminde Amerikan Hükümet ve Merkez Bankasının 2009 Haziran itibariyle yaptığı harcamaların toplamı 12,8 Trilyon Dolar olmuştur. Görünüşe göre ABD toksik varlıkları temizlemek için daha fazla paraya ihtiyacı olacaktır. Dünya genelinde açılan paketlerin toplam tutarı ise 16 Trilyon Doları geçtiği belirtilmektedir. Bir yandan krizin etkileri diğer yandan ise açılan paketlerin bedelinin ağırlığı karşısında dünya yeni çözümler aramaktadır.

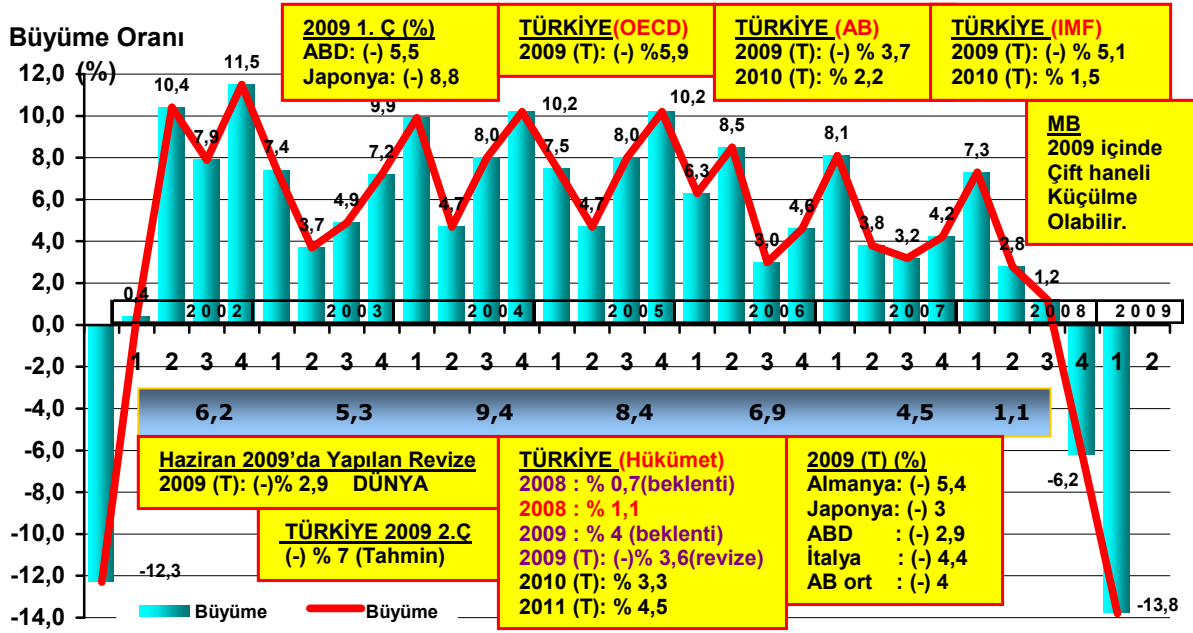
Bazı ülkeler, küresel kriz karşısında ülke içerisinde aldıkları tedbirlerin yanı sıra uluslararası desteğe ihtiyaç duymakta ve IMF ile anlaşma yoluna gitmektedirler [1].

İzlanda, Macaristan, Ukrayna, Letonya, Pakistan, Belarus ve Romanya gibi ülkeler IMF ile anlaşma yapmışlardır. Türkiye'nin ise IMF ile görüşmeleri devam etmektedir. 2008 Mayıs'ında krizin en ağır kısmının sona erdiğini dile getirilmişti ancak bu tahmin, 2008'in üçüncü çeyreği itibariyle şiddetini iyice artırmasıyla hükmünü yitirmişti. Bu günlerde yine krizin dibinin görüldüğü telaffuz edilmektedir. İyileşmenin krizin başladığı yerden başlayacağı öngörüsünden hareketle dipten dönüş olup olmadığını anlamak için krizin başladığı ABD'deki verilere bakmak gerekmektedir.

2. KRİZİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

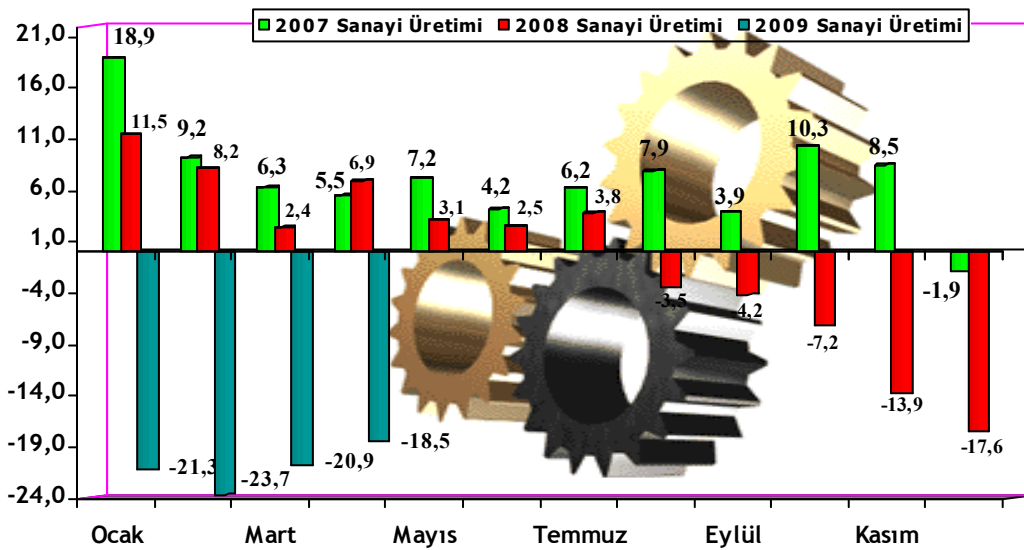
Türkiye, dünya ekonomisinin beşte biri büyüklüğünde olan ABD ekonomisinde başlayan krize, Dünya'nın en büyük on beşinci, Avrupa'nın altıncı büyük ekonomisi konumunda, ihracatı 127,5 Milyar Dolar (2008 yılı), kişi başına gayri safi hasıla 10 bin Doları aşmış, 2001 krizinden sonra sağlam bir bankacılık sektörüne sahip olarak ve son birkaç yıldır önemli yabancı sermayeyi çekmiş güçlü bir ekonomiye sahip olarak yakalandı. Kriz, ABD'de Temmuz 2007'de başlamış olmasına rağmen Türkiye etkisini 2008 Eylül'ünde hissetmeye başladı. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de krizin ilk etkisi sıcak para üzerine olmuştur. Sermaye çıkışları yaşanmış, buna bağlı olarak faizde ve döviz kurunda yükselmeler veya devalüasyonlar gerçekleşmiş, geleceğe yönelik karamsar beklentiler neticesinde reel yabancı ve yerli yatırımlarda da azalmalar ve/veya ertelemeler meydana gelmiş, borsada düşüşler olmuş, dış ticaret olumsuz etkilenmiştir. Bunların sonucunda da üretim azalmış ve istihdam sorunları baş göstermiştir. Türkiye de dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin paralarında ve yatırım araçlarında belirgin değer kayıpları oluşmuştur. Türkiye, krize rağmen orta ve uzun vadeli düşünen ciddi firmalar tarafından yatırım yapmaya değer bir ülke olarak hala görülmektedir.

2001 krizinden sonra hızlı büyüme eğilimi gösteren Türkiye ekonomisinde 2005 yılından itibaren ekonomik büyüme yavaşlamaya başlamıştır. Türkiye'de ekonomik büyüme 2008 yılında % 1,1 olarak gerçekleşirken 2009 yılı için ise çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından neredeyse her gün farklı farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Yıllara göre Türk ekonomisi ve beklentiler Şekil 1'de gösterilmektedir. Türk ekonomisinin bu kadar ciddi oranda etkilenmesinin sebeplerinden biri, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı AB ve OECD ülkelerindeki büyümenin düşmeye başlamasıdır.

Şekil 1. Yıllara göre Türkiye ekonomisinin büyüme seyri [2].

2007'de doğrudan yabancı sermaye girişlerinin % 66.3'ü OECD ülkelerinden gelmekteydi. Eylül 2008 itibariyle AB bölgesi 60,4 Milyar Dolar ile ihracatın % 56.3'ünü oluşturmaktaydı. Kriz ile birlikte 2008 yılı AB'ye ihracattaki pay % 48-50'lere gerilemiştir. Türkiye için önemli bir pazar payına sahip olan AB'de yaşanan tüketim yavaşlamasıyla birlikte talep azalmakta dolayısıyla ihracat rakamları aşağılara çekilmektedir. Buna karşın komşu ve çevre ülkelerin ihracat payı da azımsanmayacak oranlarda artış göstermiştir.

Şekil 2. Sanayi üretiminin seyri [2].

Kriz ile birlikte enerji fiyatlarında hem tavan hem de taban rekoru aynı yıl içinde görülmüştür. Enerji fiyatları 2008'in son çeyreğinde düşmüştür ancak belirsizlik ve likidite sıkıntısından dolayı yıl bazında rekor kırmasına rağmen ihracat oranları düştüğünden sanayi üretimi de azalmış dolayısıyla elektrik tüketiminde ciddi bir düşüş trendi gözlenmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın etkisiyle sanayi üretimi 2008 yılında geçen yıla göre azalmış ve Türkiye'nin 2008 yılı sanayi üretimi yüzde 0,9 gerilemiştir. Söz konusu gerileme imalat sanayinden kaynaklanmaktadır.

Krizin aşılması için tüm ülkeler birbiri ardına ekonomik paketler açıklarken (2009 Mart sonu itibariyle toplam açıklanan 15 Trilyon Dolar) Türkiye de ekonomisini canlandırmak amacıyla Ağustos 2008-Mart 2009 tarihleri arasında üç tanesi can suyu kredisi, ikisi ÖTV-KDV indirimi, ÖTV-KDV indirimlerinin uzatma ve son olarak da Büyük Yatırım-Bölgesel Teşvik-İstihdam olan kapsamlı bir paket olmak üzere 7 paket açmıştır. 5 paketin maliyeti 36,4 Milyar TL, son paket 3 Milyar TL ve 36 önlemin tutarı ise 54,4 Milyar TL olarak hesaplanmıştır.

3. KRİZ ÖNCESİ ELEKTRİK SEKTÖRÜ

Ülkemizin son dönemlerde enerji çeşitliliğine özellikle de yenilenebilir enerji kaynaklarına önem vererek enerji koridoru olma çabaları sayesinde enerji sektöründe iyi bir ivme oluşmuştur. Ayrıca mali sektör reformlarını gerçekleştirmiş olması Türkiye'ye önemli bir dayanıklılık sağlamıştır. Ancak Türkiye'nin de sürdürülebilir bir büyüme ve hatta yüksek oranlı bir büyüme gerçekleştirmesinin etkisiyle enerji arz ve talebi hızla artmaktadır. Türkiye elektrik tüketiminde, 1981-1990 döneminde ortalama %8.9, 1991-2000 döneminde ortalama %8.6, 2000-2007 döneminde (2001 yılı % -1.1 olmasına rağmen) ortalama % 6.1 oranlarında büyüme sağlamıştır (Şekil 3). 2008 yılında ise üçüncü çeyrekte küresel ekonomik krizin etkisiyle % 4,2 oranında büyüme sağlanmış ve aynı yıl 198.000 GWh elektrik tüketilmiştir. Türkiye, kurulu güç bakımından ise 2009 Haziran sonu itibariyle 42.747 MW düzeyindedir. Bu konumuyla Türkiye dünyada enerjiyi tüketme bakımından en hızlı artış gösteren ülkelerden biri konumundadır. Türkiye'nin yüksek oranlı büyümesinin de etkisiyle ortalama % 6-8 civarında tüketimi artan enerji ihtiyacını karşılamak için enerji sektörüne her yıl yaklaşık 2000-3000 MW ek güce ihtiyaç duyulmakta (2006 Ekim itibariyle 40.231 MW olan kurulu güç, 2008 Ekim itibariyle 41.230MW) fakat her

nedense beklenen yatırımlar gerçekleşmemektedir. 2008 Ekim itibariyle 41.230MW olan kurulu güç 2009 Haziran sonu itibariyle 42.747 MW'a yükselmesiyle kriz öncesi 2 yıllık dönemdeki artış kadar 9 aylık kriz döneminde kurulu güç artışı olması krizi fırsata dönüştürme açısından olumlu ancak sönük bir gelişmedir.

Senaryolara göre 2008-2010 yıllarında elektrikte sıkıntı olacağı tahmin edilmekteydi. Talebin yılda ortalama % 7.9 oranında gelişmesi durumunda, mevcut tüm kapasitenin kullanılması halinde dahi 2012 yılında güç yedeği kalmamaktadır. Enerji Bakanlığı, 2020 yılına kadar elektrik sektörüne % 150 ek kapasite yatırımı gerekeceğini belirtmektedir. 2004 yılında kabul edilen Enerji Strateji Belgesi'ne göre, bu yatırımların özel sektör tarafından yapılması benimsenmişti.

Ülkemizde, 2008 yılı yaz aylarında pik saatlerde (saat 17.00-22.00 arası) elektrik talebinin karşılanmasında yaşanması beklenen sıkıntı, 2007 yılının yaz aylarının çok sıcak ve kurak geçmesi nedeniyle klimalar, elektrik tüketimdeki payını % 13'lere çıkarmış bunun sonucunda da Haziran ve Temmuz aylarında yaşanmıştır. Fakat beklenen sıkıntı pik saatlerde değil, genellikle saat 11-12 ve 14-15 saatleri arasında olmuştur. 2007 yılında saatlik puant değeri 29.150 MW olarak 27 Aralık günü saat 18:00'da ölçülmüştür [3]. Kriz öncesi dönemde hal böyleyken kriz döneminde elektrik tüketimindeki düşüş nedeniyle yıl puant değerinin ölçüldüğü kış aylarında özellikle de 2008 yılının aynı döneminde bu denli yüksek puant değerine ulaşılmamıştır. Özetle; kriz öncesi elektrik sektörü sancılı bir dönem geçirmekteydi.

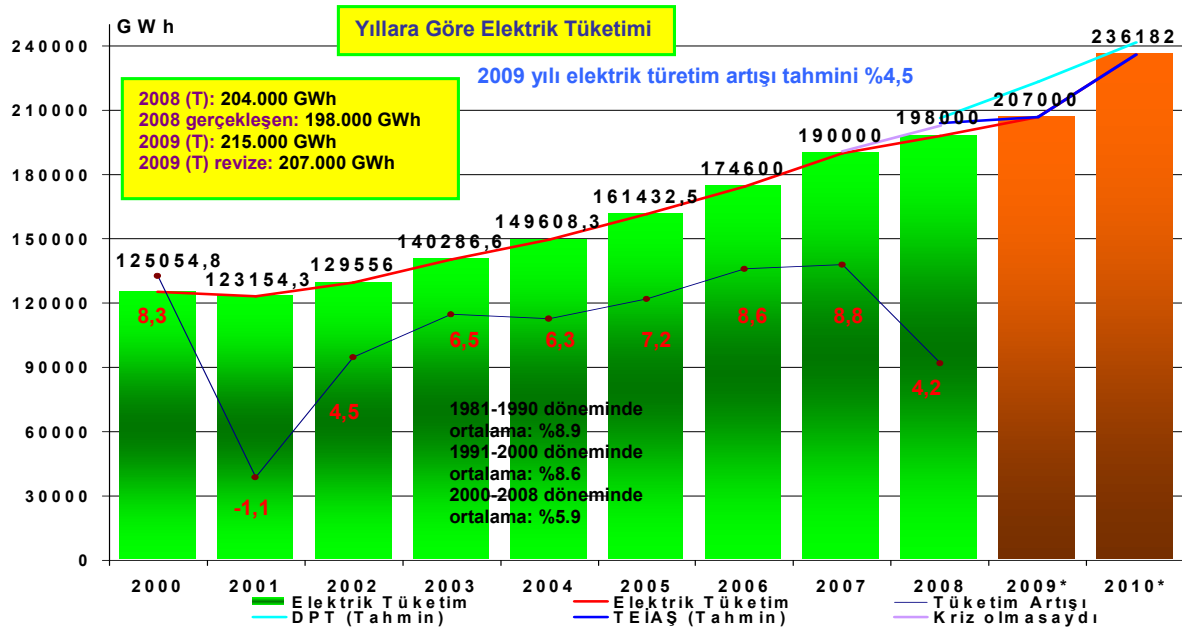
4. KRİZİN TÜRK ENERJİ SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Enerji sektörünün sermaye odaklı olmasından dolayı finans konusuna duyarlı bir sektördür. Kriz, dünya piyasalarında likidite miktarını küçülttü ve risk faktörünü ise yükseltti. Kriz finans sektöründe başlamış olmasına karşın ülkemizde diğer sektörler nazaran en az etkilenen sektör enerji sektörü olmuştur. Birçok yatırımcı yatırımlarını erteleme kararı almasına rağmen bazı yatırımcılar da krize rağmen enerji sektörünü hale gelecek vaat eden bir sektör olarak görmüş, yatırımlarına devam etmiştir. 2008 sonu itibariyle özel sektörün elinde 20 milyar doların üzerinde devam etmekte olan bir portföy olduğu belirtilmektedir. Küresel ekonomik krizin enerji sektörüne etkisi enerji yatırımlarında yavaşlama, elektrik üretiminde ve tüketiminde azalma olmak üzere 3

ana başlıkta toplanabilir. Bunlara ek olarak krizin olumlu veya olumsuz etkileri şöyle sıralanabilir.

4.1. Üretim-Tüketim Boyutu

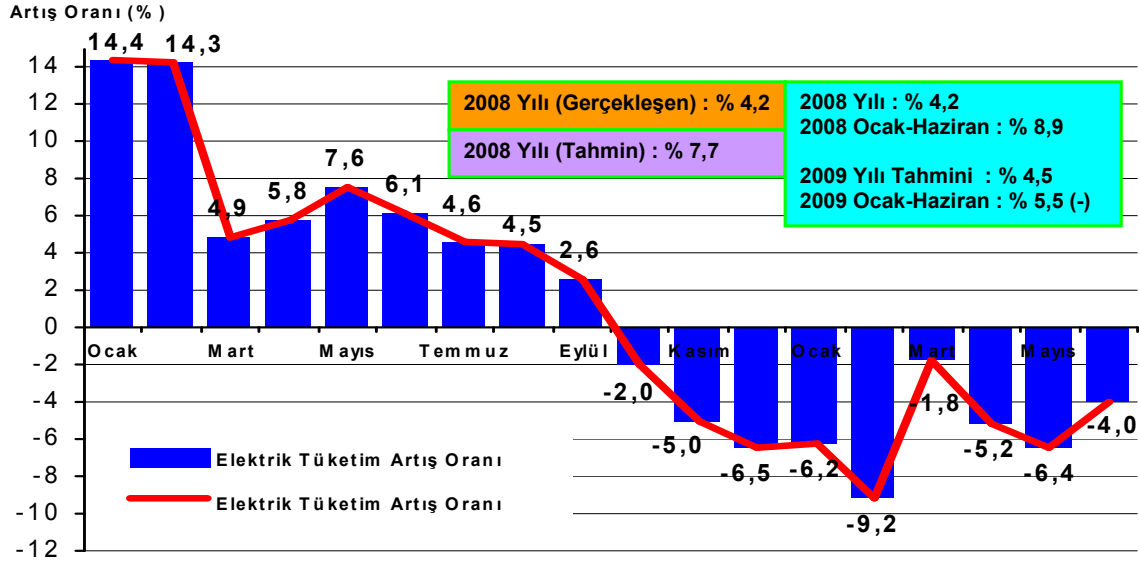
- Elektrik tüketiminin düşmesine, (Artışlar; 2006: % 8.6, 2007: % 8.8, 2008: % 4.2),
- Sanayi üretiminin, ihracat-ithalatın ve ekonomik büyümenin düşmesiyle elektrik tüketiminin azalmasına,
- Türkiye elektrik sisteminde güç yedeği bakımından rahatlama olmasına (arz sıkıntısının ötelenmesine),
- Elektrikte piyasa fiyatlarını aşağı çeken mevcut talep daralmasının özel sektör için olumsuz, kamu için olumlu bir gelişmenin ortaya çıkmasına,
- Kamunun piyasadan daha az ve ucuza elektrik alabilmesine,

Şekil 3. Yıllara göre elektrik tüketimi ve krizin tüketime etkisi [2], [4], [5].

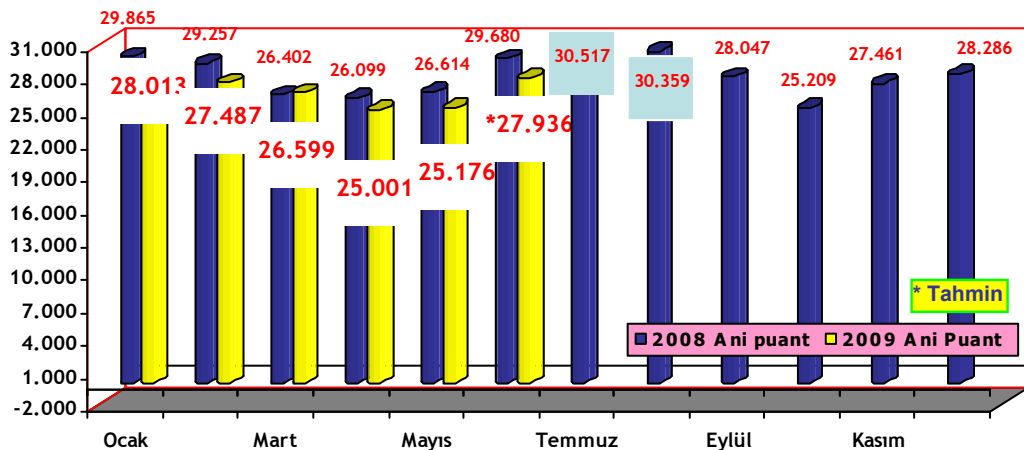
4.1.1. Krizde Elektrik Tüketimi: Türkiye'nin yüksek oranlı büyümesinin etkisiyle ortalama % 6-8 oranında artan elektrik tüketimi, ki Çin'den sonra en hızlı artış gösteren ülke konumundayız, yavaşlayan sanayi üretimi ve elektrikte talep daralması nedeniyle kriz süreci içerisinde düşüş eğilimine girmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA) göre, küresel elektrik tüketimi 2007'de yüzde 4.7, 2008'de ise yüzde 2.5 artmış ancak 2009 yılında yüzde 3.9 düşeceği tahmin edilmektedir. Elektrik tüketimi 2001 krizinden beri ilk defa 2008'in son çeyreğinde eksi rakamlara düşmüş olmasına

rağmen elektrik tüketimi 2008’de ortalama yüzde % 4.2 oranında artış göstermiştir. Elektriğe yapılan zamlar da tüketimdeki düşüşte bir miktar etkili olmuş olabilir. Şekil 3’te yıllar itibariyle Şekil 4’te ise aylara göre elektrik tüketim seyri görülmektedir.

Şekil 4. 2008-2009 Aylara göre elektrik tüketim oranları [5].

4.1.2. Krizde Elektrik Arz-Talep Dengesi: Elektrik tüketimindeki düşüş sanayi üretimindeki düşüş ile paralellik göstermektedir. Elektrik tüketimde artış beklenen bir dönemde (yılın son çeyreğinde) düşüş yaşanmasıyla elektrik sisteminde bir rahatlama olmuştur. Elektrik tüketimindeki bu düşüş, sanayi üretimi adına olumsuz, elektrik sistemi için olumlu bir gelişme olarak belirtilebilir. Buna ek olarak kış ayları saatlik puantın 30.500-31.500 MW'lara ulaşması beklenirken ani puantta bile 28.500 MW bandına ulaşamaması sistem için olumlu bir gelişmedir. Ancak bu arz güvenliği sağlanmıştır anlamına gelmemektedir.

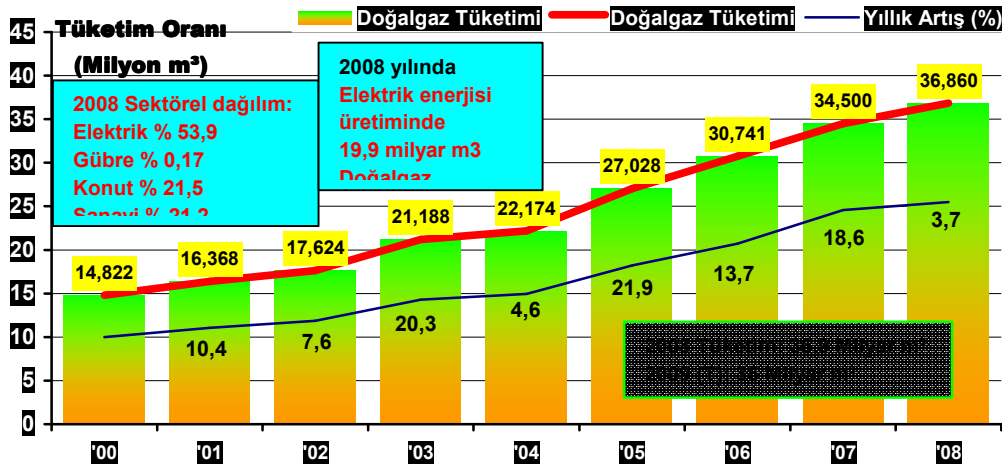

Şekil 5. 2008-2009 aylık ani puant karşılaştırması (sistem güvenliği-rahatlama)

4.2. Kaynak Boyutu

- Doğalgaz tüketiminin düşmesine (2007; 35,4 Milyar m³, 2008; 37 Milyar m³, 2009; 35 Milyar m³), (petrol fiyatının yüksek seyretmesi sonucu yapılan zamlar da etkili olmuştur)
- Petrol fiyatlarında 2008 yılında hem tavan (147 \$) hem de taban (35 \$) seviyelerinde rekor kırılmasına,
- Enerji tüketimi düştüğünden % 70 oranında dışa bağımlı olduğumuz enerjinin ithalatının azalmasına ve birim maliyetlerin düşmesine,
- Dünya genelinde üretim düzeyindeki düşüşün enerjiye olan talebi olumsuz etkilemesine,

4.2.1. Krizde Enerji Kaynakları: Doğalgaza dayalı kurulu güç 2005'te elektrik üretiminin % 35,5'ini karşılamış, 2008'de ise bu oran % 50-52 civarında olmuştur. Doğalgaz tüketimi, 2007 yılında 35,4 milyar m³ iken 2008 yılında 37 Milyar m³ olarak gerçekleşmiş ve 2009 yılında ise 35 Milyar m³ olarak tahmin edilmektedir. Türkiye, 2008 yılında kriz ve zamlar nedeniyle tüketimin düşmesiyle İran'dan alınamayan 2.6 Milyar m³ doğalgaz için al yada öde anlaşması gereği İran BOTAŞ'a 850 Milyon Dolarlık fatura kesmiştir. Bu, doğalgaz deposu bulundurmayan bir ülkenin içine düştüğü hazin bir durumdur. Bunun neticesinde Türkiye, küresel krizin etkisiyle doğalgaz tüketiminin azalması nedeniyle İran ve Rusya'dan alıp kullanamadığı fazla gazı başka ülkelere pazarlama yoluna gitme yönünde çalışmalar yapmaktadır. Doğalgazda önemli bir gelişme ise özel sektör döneminin başlamasıdır. Ayrıca elektrik üretiminde oldukça geri planda kalan hidroelektriğin payı % 14,6'e (Ocak 2009) ve linyitin payı % 22,8'e (Ocak 2009) ulaşarak kriz döneminde biraz artmıştır.

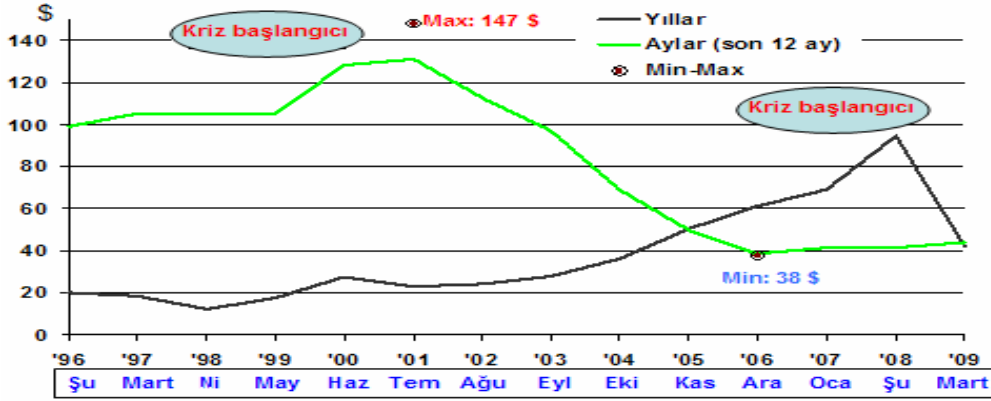
Şekil 6. Yıllara göre doğalgaz tüketimi [8].

Petrol fiyatlarının yüksek seyretmesiyle rüzgâr enerjisi sektörü 2007-2008 yıllarında yüksek oranlı büyüme gerçekleştirdi. Petrol fiyatlarının düşmesiyle ilginin azalmasına rağmen bu geçici bir süreç olarak görülmektedir. Türkiye, kurulu rüzgar gücü bakımından 467 MW gücüyle dünya on birincisi konumuna ulaşmıştır. Kasım 2008 tarihine kadar yapılan toplam 12 bin 369 MW rüzgar santralı başvurusuna olumlu bağlantı görüşü verilmiş olması nedeniyle rüzgar enerjisinin ekonomik krizden genel itibariyle etkilenmediği söylenebilir. Ocak 2009 itibarıyla 726 MW rüzgar ve diğer yenilenebilir, 7.413 MW hidrolik, 6.590 MW termik olmak üzere toplam 14.729 MW kurulu güçte santral yatırımına başlanmış ve 2013 yılı sonuna kadar devreye alınması öngörülmektedir. Ayrıca jeotermal ve güneş santral yatırımlarının hızla devreye girmesi beklenmektedir. Diğer bir enerji kaynağı olan nükleer enerji için krizin ihale sürecine ve yatırımlarına herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunda şuanda bilgi mevcut değildir. Türkiye, şüphesiz doğalgaz ihtiyacının yaklaşık yüzde 65'ini Rusya'dan alırken elektriğinin de yüzde 50'den fazlasını doğalgazla üretmektedir. Nükleer ihalesinin de Ruslara verilmesi halinde gazdan sonra nükleerde de Ruslara bağımlı hale gelinmesi stratejik açıdan risk oluşturacaktır.

4.2.1. Krizde Enerji İthalatı ve Enerji Faturası: İthal faturasının büyümesinde enerji önemli bir yere sahiptir. Petroldeki fiyat artışı, 2008'deki ithal faturasını hızla yukarılara tırmandırdı. Enerji faturasındaki bu artı yük, dış ticaret açığını ve sonuç itibariyle cari açığı büyüttü. Cari açığın (2008 yılı 41,4 milyar dolar) en önemli sebeplerinden biri enerji ithalatıdır. Türkiye'nin 2008'in dokuz aylık dış ticaret açığının yarısından fazlası enerjiden kaynaklandı. Türkiye, 2009-2023 yılları arasında sadece ham petrole 600 Milyar Dolar ödeyeceği tahmin edilmektedir. İthal edilen enerji ürünlerini kullanan üretim sektöründe üretim düştüğünden İthalat da düşmüştür.

2008 yılı içerisinde petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü ve aşağı yönlü ani dalgalanmalar, dünya enerji sektörünün ana gündemlerinden birini oluşturmuştur. Sektördeki reel ve spekülâtif gelişmeler nedeniyle petrol fiyatları hem en yüksek hem en düşük tarihi değerlere ulaşmıştır. Ekonomik krizin petrol üzerindeki etkisi Şekil 5'te açıkça görülmektedir. Petroldeki düşük fiyat devam ettiği takdirde yılda 50-60 Milyar Dolar civarında enerji faturası ödeyen, tükettiği doğal gazın yaklaşık % 98'ini ve tükettiği petrolün yaklaşık % 92'sini ithal eden Türkiye'nin enerji faturasında bir azalma görülecektir. Bu azalma ülke ekonomisine önemli bir rahatlama getirirse de,

sanayide üretimin düşüğe geçmiş olmasıyla çok da olumlu yansıma beklenmemelidir. Ancak petrolün varil başına 1 Dolarlık artışı yıllık yaklaşık 170 Milyon Dolar ek yük getirdiği düşünülüğünde petroldeki düşüşteki fayda azımsanmayacaktır. Öte yandan Kanada, ABD, Suudi Arabistan, Latin Amerika gibi ülkeler petrol sahalarını geliştirme çalışmalarını ertelemektedir. Petrol tüketiminin tekrar yükselişe geçtiğinde arz yetersizliği oluşacağı anlamına gelmektedir.

Şekil 7. Ekonomik krizin petrol üzerindeki etkisi [6].

4.3. Yatırımcı Boyutu

IEA'nın Finans ve Ekonomik Krizin Küresel Enerji Yatırımlarına Etkisi Raporu'na göre Dünya'da enerji yatırımlarının 100 Milyar Dolar civarında gerileyeceği belirtilmektedir.

- Enerji kullanımındaki azalmalar enerji fiyatlarında düşüşlerin yaşanmasına,
- Enerji fiyatlarının düşmesi sonucu enerjiye ödenen ücretin ve dolaylı olarak da cari açığın azalmasına,
- Petrol fiyatının düşmesine, krize geç tepki veren ve geç çıkacak olan doğalgaz fiyatının önümüzdeki aylarda aşağı inmesine,
- Ülkemizde önemli girdi olan ve petroldeki düşüşe paralel ivme gösteren doğalgazdaki hareket doğalgazla elektrik üreten şirketlere maliyet avantajı sağlanmasına,
- PMUM'da aşağı doğru bir hareket başlamasıyla bazı özel sektör santrallerinin (özellikle doğalgaz) gündüz 16 saat çalıştırılması ve gece durdurulmasına bazılarının ise sadece akşam puantında çalıştırılmasına,

- Otoprodüktörler ve elektrik üreticileri TETAŞ'a sattıkları elektriğin parasını alamadıkları için krizle birlikte daha da sıkışmalarına, (ödemeler 3-4 ay geriden gelmektedir)
- Özelleştirmelerin ertelenmesine (kriz öncesi ihalesi tamamlananlar hariç),
- Yatırım ihtiyacının gündemdeki yerini kaybetmesine,
- Likidite sıkıntısından dolayı enerji yatırımlarının ya iptal edilmesi veyahut da ertelenmesine (kriz öncesi yapılan anlaşmalar hariç),
- Dördüncü ekonomik paket ile sanayiye canlandırmak amacıyla üç ay boyunca elektrik fiyatlarında mevcut gece tarifesinin hafta sonu ve resmi tatillerde de kullanılması kararı alınmasına (aradaki farkı kim karşılayacak?),
- Enerji ekipmanları sanayisinin olumsuz etkilenmesine,
- Kriz öncesi enerji sıkışıklığından faydalanmak isteyen bazı enerji yatırımcılarının krizle birlikte enerjilerinin kesilmesine, ancak petrol ve enerji kaynaklarının fiyatlarının düşmesiyle de enerji yatırımlarına fırsat sunmasına,
- Yatırımcılar açısından olumlu bir gelişme olan kredi faizlerinin azalmasına, buna karşın kredi daralması ile finansman imkanlarına ulaşmanın zorlaşmasına,
- Finans kuruluşlarının yatırım kredisi verme yarışının sona ermesine,
- Rekabet üstünlüğü yüksek olan santrallere yönelimin başlamasına,
- Satın alma garantili ihalelerin önünün açılmasına,
- Gaz motoru piyasasının hareketlenmesine,

4.3.1. Krizde İhracat: Türkiye için önemli bir pazar payına sahip olan AB'de yaşanan tüketim yavaşlamasıyla birlikte talep azalmakta dolayısıyla ihracat rakamları aşağılara çekilmektedir. Krize rağmen Türkiye 2008 yılı ihracatı 127,5 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Oysa 2008 yılı tahmini 138 Milyar Dolar idi [7]. 2009 yılı tahmini ise 104 Milyar Dolar olarak öngörülmektedir.

4.3.2. Krizde Enerji Yatırımları: Likidite sıkıntısından dolayı kriz öncesi yapılan anlaşmalar hariç enerji yatırımları olumsuz etkilenmektedir. Artı olarak talep daralması da buna eklenmiştir. EPDK yatırımcıları desteklemek amacıyla, yatırımları zamanında bitiremeyen yatırımcıların cezai duruma düşmemeleri için bir takım referans yatırım süreleri belirlemiştir. Kriz öncesi enerji sıkışıklığından faydalanmak isteyen bazı enerji yatırımcılarının krizle birlikte enerjileri kesilmiştir. Ancak petrol ve enerji kaynaklarının fiyatlarının düşmesiyle de enerji yatırımlarına fırsat sunulmuştur.

Bununla birlikte finans kuruluşlarının yatırım kredisi verme yarışı sona erdiğinden bu fırsat değerlendirilememektedir.

4.3.3. Krizde Enerji Özelleştirmeleri: Elektrik dağıtım özelleştirmelerinde krize rağmen sevindirici gelişmeler olmuştur. Türkiye elektrik dağıtımının yüzde 98'inin kamunun elinde ve özel sektörün (Kayseri ve Civarı Elektrik T.A.Ş.) payı sadece % 2 iken kriz döneminde 4 bölgenin (Başkent, Sakarya, Menderes ve Meram) özelleştirilmesinin tamamlanmasıyla birlikte elektrik dağıtımının yaklaşık % 25'i özel sektöre geçmiştir. Bu ihaleleri kazanan şirketler yabancı ortaklarıyla elektrik dağıtım ve üretim sektörlerinde toplamda 10 Milyar Dolara yakın bir yatırım yapmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla kriz, dağıtım bölgesi özelleştirmelerini etkilememiş görünmektedir. Enerji sektöründe 1985 yılından beri 36 Milyar Dolarlık özelleştirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bunun 6,2 Milyar Dolarlık kısmı 2008 yılında gerçekleşti..

4.4. Çevre Boyutu

- İlk etapta petrol fiyatlarının artmasıyla YEK'e olan talebin artmasına ardından petrol fiyatlarındaki düşüş ile de YEK'in cazibesini yitirmesine,
 - Enerji sektöründe alınması gereken tedbirlerin sayısının artmasına,
 - PMUM'daki düşük fiyatların çevresel verimliliğin artmasına katkı sağlamasına,
 - Enerji verimliliğine verilen önemin artmasına hatta enerji verimliliğinin bir arz kaynağı olarak görülmesine,
 - Barajlarda daha fazla su birikmesine (2008 yılı yağışları da artışta etkili olmuştur),
 - CO2 salınımının azalmasına,
- Vb pek çok olumlu ve olumsuz etkilere neden olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen etkiler gerçekleşmiş ve/veya gerçekleşmekte olan etkilerdir. Kriz ortamında her an her şey değişiklik gösterebildiğinden devam eden süreçte bilgiler çok çabuk eskimektedir. Dolayısıyla bugünün doğruları, verileri yarının yanlışları olabilmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya, 2007 yılının Temmuz ayı itibariyle tüm dünya ekonomilerini etkisi altına alan, boyutunun nereye varacağı ve ne zaman sona ereceği belli olmayan bir kriz ile karşı karşıyadır. İyimser tabloya göre krizden çıkışın 2009 sonu olacağı tahmin edilmekte

ancak finans kesimindeki çöküşün önlenmesi halinde bu mümkün olacaktır. Ülkelerin her birinin ayrı ayrı hareket ederek likidite sağlama çabaları nakit sıkışıklığını giderememektedir. Aynı gemide olduğumuza göre birlikte hareket edilmelidir. Bankacılık sektörü reel sektörü desteklemelidir. Üretim sektöründe üretimin devam etmesi için gerekli teşvikler uygulamaya konulmalıdır. Yerli ve/veya ülkemizde üretilen ürünler kullanılmalıdır.

Halen dışa bağımlılık oranımız %74'ler seviyesinde olup, üretim planlamasının gerektirdiği yatırımlar için tedbir alınmaz ise bunun %80'lere yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. Enerji güvenliği açısından dışa bağımlılığı kabul edilebilir düzeylerde tutmak amacıyla, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı planlama çalışmaları gerçekleştirmektedir [4]. Kriz nedeniyle çoğu sektörde durgunluk yaşanırken şu an itibariyle enerji sektörü krizden en az etkilenen sektör olarak gözükmektedir. Fakat enerji sektörü çok hareketli bir sektördür. 4628 sayılı kanun bile 89 kez değişikliğe uğraması sektördeki hareketliliği gözler önüne sermektedir. Türkiye Elektrik İletim A.Ş.'nin projeksiyonlarına göre Türkiye'nin elektrik üretimi 2009 yılından itibaren tüketimi karşılamakta zorlanmaya başlayacağı öngörülmekteydi. Krizle birlikte bu açık kapanma durumuna geldi ve arz sıkıntısı ötelendi.

- Krizin etkisinin ortadan kalkmasıyla birlikte tüketim talebini karşılamakta yine sıkıntı yaşanacaktır.
- Dünyada yeni bir kavram olan akıllı şebekelere (Smart Grid) ve mikro şebekelere (Micro Grid) geçilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır.
- Enerji ithalatımızın azaltılması, arz güvenliğinin sağlanması, enerji verimliliğini artıracak teknolojik gelişmelere gerekli önemin verilmesi, ucuz ve kaliteli elektriğin elde edilmesi yönünde çalışmalar yapıp gerekli adımlar atılmalıdır.
- Bir an önce özellikle de petrol fiyatlarının düşük seyrettiği şu günlerde petrol ve doğal gazda stratejik rezervler, yer altı depoları oluşturulmalıdır.
- Enerji sistemlerindeki şebekeler yenilenmeli, kayıp ve kaçaklar makul seviyelere çekilmeli, yenilenebilir enerjiden en üst seviyede faydalanmalı ve enerji ithalatımız (özellikle doğal gaz kullanımı) azaltılmalıdır. Esasen Mayıs 2009'da yayınlanan Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi'ne göre doğal gazın payının % 30'un altına düşürülmesi hedeflenmektedir.

- Dengeleme Uzlaştırma Sistemi'nden alacakları biriken üreticilerin alacaklarının ödenmesi sektöre hareket getirecektir.
- YEK'in elektrik enerjisi üretimi amaçlı kullanımına ilişkin kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi kısa sürede TBMM'den geçmelidir.
- Olumsuz etkilerin minimize edilebilmesi için devletin yatırım teşviki ve istihdamının bir parçası olan enerji yatırımlarının finansmanına destek sağlanmalıdır.
- Enerji güvenliği açısından dışa bağımlılık kabul edilebilir bir düzeyde tutulmalı.
- Enerji, çevre ile bütünleştiğinden artık yatırımlarda gözetilmek zorundadır.

Kriz ortamında her an her şey değişiklik gösterebildiğinden devam eden süreçte bilgiler çok çabuk eskimektedir. Dolayısıyla bugünün doğruları, verileri yarının yanlışları olabilmektedir. Krizler her zaman herkes için felakete yol açmaz bazen de bazılarında da fırsatlar sunar. Fırsatları değerlendirmek dileğiyle.

Kaynaklar

1. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Finansal İstikrar Raporu, Ankara, Kasım 2008.
2. <http://www.tuik.gov.tr> , TÜİK, Erişim tarihi 15.02.2009.
3. ŞEVİK, S., Antalya İlinin Yaz Aylarında Artan Enerji Yüküne Klimaların Etkisi, İklim 2007 II. Ulusal İklimlendirme Kongresi Bildiriler Kitabı, sayfa 83-96, Antalya, 2007.
4. Türkiye Elektrik Enerjisi 10 Yıllık Üretim Kapasite Projeksiyonu (2008 – 2017), Türkiye Elektrik İletim A.Ş. Genel Müdürlüğü APK Dairesi Başkanlığı, Temmuz 2008.
5. <http://www.teias.gov.tr> , TEİAŞ, Erişim tarihi 15.03.2009.
6. <http://www.opec.org/home/basket.aspx> , OPEC, Erişim tarihi 22.03.2009.
7. <http://www.tim.org.tr/> , TİM, Erişim tarihi 03.03.2009.
8. <http://www.botas.gov.tr/> BOTAŞ, Erişim tarihi 06.05.2009.